

ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА

Универзитет "Св. Кирил и Методиј"

Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков"

Григор Прличев 5, 1000 Скопје, Македонија

makarijoska@yahoo.com

КЛИМЕНТОВСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО МАКЕДОНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ПИСМЕНОСТ (ПО ПОВОД 1100-ГОДИШНИНАТА ОД УПОКОЈУВАЊЕТО НА Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ)

Предмет на нашиот интерес се јазичните особености (фонетско-правописни, морфо-синтаксички и лексички) на македонските црковнословенски текстови од XII до XV век, кои се поврзуваат со дејноста на Охридската (Климентова) книжевна школа. Се izdelуваат особености кои се познати и во другите редакции на црковнословенскиот јазик, но и некои со кои се одликуваат македонските текстови (вокализацијата на еровите љ > ѝ, љ > ѣ, деназализацијата ѡ > ѡ, ѡ, ѡ). Најстарите охридски ракописи ги карактеризираат бројни архаизми, чување на грцизмите итн., а надоврзувањето на кирилометодиевскиот период и архаичниот карактер на јазикот се препознаваат и во подоцнежната македонска писменост. Анализата го потврдува развојот на фонетско-правописниот систем (вокализацијата на еровите, мешањето на назалите и деназализацијата како одраз на старата дијалектна диференцијација, употребата на ѡ, замената на ѡ и ѡ, ограничената употреба на јотираните вокали, контракцијата на вокалите; чувањето на епентетското ѡ, затврдувањето и промените во консонантските групи); промените во именскиот систем што доведуваат до упростување на синтетичката дефлекција, предлошко-падежните конструкции за изразување на синтаксичките односи; архаичните глаголски форми и подновувањата под влијание на јазичната средина; јазичните особености што се однесуваат на усогласувањето на народниот говор со старата писмена традиција. И во лексичкиот систем се izdelува архаичен слој како дел од кирилометодиевското наследство и лексички варијанти што укажуваат на специфичните особености на македонската редакција; се проследуваат и определени зборообразувачки тенденции.

Клучни зборови: *црковнословенски јазик, македонска редакција, Охридска книжевна школа, јазични особености*

Плодната книжевна дејност на св. Климент Охридски и Охридската книжевна школа го потврдуваат континуитетот на традицијата на делото на св. Кирил и Методиј. Во Охридскиот книжевен центар св. Климент и св. Наум Охридски и нивните ученици пишувале оригинални дела со химнографска, хагиографска и

ораторско-прозна содржина; се развила богата преведувачка дејност, се создавале и творби според конкретните потреби на средината за која била наменети. Охридската школа¹, уште од своето основање имала авторитет на значаен носител на словенската писменост и култура, на влијателен книжевен центар, на пр. и во текстови поврзани со хрватското подрачје (Клоцовиот зборник, Гршковиќевиот и Михановиќевиот апостол, Фрашчиќевиот псалтир и др.) влијанието е потврдено на фонолошко ниво: вокализацијата ъ > о, њ > е, мешањето на назалите, замената на ѝ и н, појавата на консонантската група жд, како рефлекс на прасловенското *dj (Grabar 1985: 96, Zubčić 2009: 109–112), а во врска со лексиката во хрватскоглаголските текстови надвладуваат охридските варијанти (Mihaljević 2009: 345), лексичките охридизми², лексеми од помладиот јужнословенски слој како составен дел од хрватскоглаголската лексика (Šimić 2010: 255–257). Фрашчиќевиот псалтир според структурата е близок со коментираниите псалтири од Охридската книжевна школа, *Бон* и *Пог*, а на македонска кирилска предлошка упатуваат ъ > о, њ > е, трагите на мешањето на назалите.

Ракописното наследство на Охридската школа расветлува различни етапи од развојот на словенската писменост, а нејзино типично обележје е употребата на глаголицата, која доминира од IX до XI век; на пр. *Асем*, *Зогр* и *Мар*, *Син* се одликуваат со употребата на облата глаголица, со развојот на ъ, њ во полни вокали итн. За разлика од Преславскиот центар кој мошне рано ја прифаќа кирилицата, во Охридскиот нејзината употреба се следи до почетокот на XIII век и тоа преку глаголските вметнувања во *Охр*, *Бит*, *Шаф*, *Арг*, *Бон*. На пр. во *Охр* со глаголица се испишани редови на 13v, 14г, 99v и зборови на неколку места во текстот, а на 101г и името на Климент (во заглавието на текстот). Додека главниот пишуваач слободно и вешто ги заоблувал глаголските букви покажувајќи несомнена извежбаност, првиот пишуваач ги пишувал со погроби агли (Угринова-Скаловска 1970: 573), па Кулбакин (1907) заклучува дека глаголските нацрти се доближуваат делумно до оние во најстарите споменици (*Зогр*, *Клоц*), но почесто до подоцнежните (*Син*) и најстарите хрватскоглаголски текстови. Има и примери за пренесување на глаголските бројки или за нивно читање како збор (во *Григ*). Покрај зборовите испишани со глаголица во ракописите со постара глаголска предлошка (како *Охр*, *Бит*), на глаголската традиција се должат и начинот на поврзувањето на лигатурите (мл, лд, ем) и системот на натпишување на одделни букви (надредно о), нацртот на о (во *Охр*, *Бит* и *Бон*), кој укажува на глаголски прототип; нацртот ън во *Бит* според глаголскиот нацрт; употребата на s со бројна вредност 6 (како во глаголицата) во *Охр*, *Бон*; отсуството на прејотираните љ, њ, љ (Угринова-Скаловска 1970: 571–580).

За прифаќањето на кирилицата, пак, сведочат кирилските записи во глаголскиот текст во *Асем*, *Зогр*, *Мар*. Анализата на кирилските записи во *Асем* покажува дека неговиот пишуваач глаголицата вешто ја употребувал за пишувањето на светиот

¹ Под поимот книжевна школа се подразбира поширока и подолготрајна книжевна дејност на поголема или помала територија, со заеднички јазични и правописни карактеристики (Угринова-Скаловска 1986: 52).

² Во најстарите фрагменти се јавуваат: blagoděť, veli(i), viě, vshititi, dostoěnie, dreselъ, drъkola, životъ, žgtva, olěi, radi, svědětělъ, studenъsъ, sъnъmъ, tьkmo, hramina, šui (Mihaljević 2007: 266); подоцна и: naznamenati, pastirъ, svědětělъstvie, svědětělъstvo, svědětělъstvovati, sъnъmiče (Šimić 2010: 255–257).

текст на евангелието, а со кирилицата се служел како со секојдневно деловно писмо (Велчева 1981).

Континуитетот на глаголската традиција го потврдува и свесниот избор на архаични предлошки (на пр. на *Заг*, *Мкд*), како и ракописите од други средини кои се преписи од стари охридски предлошки (на пр. *Крп*) во кои се потврдени архаични лексеми познати само од најстарите глаголски споменици (пр. балнн, жалъ, рѣснота, дѣро).

Врз основа на јазичната анализа на текстовите што се поврзуваат со дејноста на Охридската школа (пр. *Бит*, *Дбм*, *Охр*, *Бон*, *Заг*, *Шаф*, *Орб*, *Хлуд*, *Григ*, *Мкд*, *Вти*) се установуваат определени **фонетско-правописни особености** со кои тие се одликуваат.

Во овие текстови се познати сите правописни разновидности на употребата на еровите – покрај двоеровиот, се употребува и упростениот едноеров правопис или само со ъ (на пр. во *Охр*, *Бон*) или само со ъ (во *Дбм*, *Бит*, *Орб*), иако текстовите во кои се употребува ъ обично се поврзуваат со Кратовската школа. Губењето на слабите ерови во суфиксална позиција е потврдена уште во старословенските ракописи, а оваа појава во охридските текстови поизразена во соседство на сонантите л, р, н. Примери со испуштен ер во префиксите, на пр. во *вѣз*-/вѣс- има во *Бит*: вѣзложн 7v, вѣзиде 8г, вѣнесе с 20г, вѣспѣванте 23г, во *Орб*: вѣзиграет 128d, вѣсхваалнмъ 219a, прѣвѣзискажъ 57a, но исто така се својствени и за *Бон*, *Стм* и др.

Изгубеното чувство за правилна употреба на еровите се потврдува со појавата на секундарни (неетимолошки) ерови, на пр. во *Бит*: безѣгрѣшно 55г, безѣмльвнымн 31v, *Охр*: безѣ ѿвѣта 77v, безѣб<о>жнн 46v, нѣзѣ рѣжъ 69v, нѣзѣбра 28г, разѣгрѣдѣшѣ 31г, *Хлуд*: безѣдѣшенъ 78v, безѣпрѣстано 59г, *Орб*: безѣмненнн 20a, вѣзѣвращена нѣзѣшедъ 57b, разѣврьгъ 13с, *Заг*: нѣсѣѣан 102v, нѣзѣсоушнъ 103v, безѣ болѣжнн 89г, а со овие ерови се вршела и адаптација на туѓите зборови, на пр. во *Шаф*: вѣрѣтоломоу 24v, амѣвакоуѣмъ 72г, лѣвѣгѣѣтъ 64г, *Заг*: дѣвѣксѣнѣтѣ 20г, дѣвѣфоннѣ 19v.

По традиција вокалното *р* и *л* се пишуваат со придружен ер *ръ*/*рѣ*, *ль*/*лѣ*, кој го изразува слабиот еров призвук на слоготворните *р*, *л* на пр. во *Охр*: крѣвн 19v, мрѣтва 16г, скрѣбъ 20v, плѣтъ 28г, *Шаф*: крѣсть 35г, смрѣт 110г, трѣстн 54v, мѣзнне 95v, плѣтн 60г, плѣкѣ 43v, плѣно 79г, слѣзно 55г, *Мкд*: чрѣвъ 11г, крѣвъ 43v, скрѣбѣ 35v, чрѣта 8г, чрѣна 9г, вѣкѣ 118г, кѣлнѣтъ 42v, *Рдм*: прѣсть 7v, трѣнь 10г, вѣрѣъ 66г, вѣлны 66г, нспѣльн 12v, без придружен ер во *Слен*: крѣтнш<н> сѣ 9г, крѣнѣ 105г, крѣвъ 100v, окрѣтъ 24v, вѣ плѣтѣ 71v, *Шаф*: мрѣвоу 110г, крѣтъ 50v, скрѣбен 27v, смрѣтъ 59v, во *Орб*: жрѣтва 109b, вѣрѣно 106с, има и примери на вокализација, во *Бит*: слѣзъ 96v, *Дбм*: крѣстъ 23v, окрѣстъ 33v, трѣстъ 24v, *Орб*: чрѣвенн 28b, нѣ солжн 202d, *Мкд*: слѣзно 56v.

Вокализацијата *ъ* > *о* во суфиксите, коренот, во префиксите и предлозите упатува на западномакедонската дијалектна средина со напреднат процес на вокализација, во *Бит*: послѣдокоъ 53г, золоъ 90v, сонъ 33г, собѣратн 40v, во всѣ 28г, со ѿвѣамн 82v, *Дбм*: гладѣкоъ 39г, заѣтокоъ 127г, вонъ 7v, ложъ 150v, возмн 47v, созѣда 14v, во нѣже 96v, ко мѣнѣ 3v, надѣо нѣ 71г, ото мѣногъ 37г, *Заг*: крѣтокоъ 31г, пѣсокоъ 56v, сонъ 8v, дождѣ 4v, золоъ 187v, токѣо 75г, вѣпнѣ 5г, со слѣзѣамн 6г, во тѣмѣ 55v, *Орб*: послѣдокоъ 175с, пѣсокоъ 182с, дождѣ 116b, золоъ 62b, сонѣмнѣце 101с, ко мѣнѣ 148d, со мѣногъ 194b; *Григ*: наѣѣтокоъ 15г, крѣѣпокоъ 40v, вѣстанѣкоъ 60г, *Шаф*: крѣтокоъ 104г, дождѣ

Карактеристична е разновидноста од примери со секвенците од два назала, во *Бит*: прострѣтѣж 36v, прѣвѣж 30v, пощѣж 15v, рождышѣж 30r, *Заг*: доушѣж 181r, вселенѣж 55r, молщѣж с 78v, свѣтлѣж 48v, *Шаф*: блѣднѣж 121v, вѣчунѣж 30v, сп<а>снѣж 105v, а во *Слен* доаѓа до разедначување со тоа што вториот е : бѣвшѣ 85v, сѣщѣ 61v, ѡ дѣснѣж 81r, горкѣж 85v, во *Мкд*: турскѣж 28v, днѣвнѣж 36v, дроугѣж 107r, ѡгннѣж 123v, болѣщѣж 114v, бывшѣж 118v, во *Орб*: съблазньнѣж 177a, м<о>лебнѣж 41d, ношнѣж 112a, пощѣж 104с, жнѣщѣж 107с, сѣщѣж 72с, а во *Мкд* има и обратно -ж: вѣвшнѣж 110b, но и примери без разедначување: дѣснѣж 131d, прѣвѣж 110a, прѣвѣжнѣж 23d, проу 148d.

Покрај замената т.н. мешање на назалите карактеристични се и примерите на деназализација, па на местото на $\tilde{\alpha}$ се употребува α , α_f , $\tilde{\alpha}$, додека се заменува со ϵ (е). Мешањето на $\tilde{\alpha}$ со α во коренот и во наставките укажува на централните и источните македонски говори, во *Рдм*: $\Delta\alpha\beta\alpha\gamma\alpha\alpha$ 99v, пожрн жрѣтва 37v, положн рѣка 88v, во *Орб*: $\text{положн м ѣко стрѣла}$ 133b, $\text{прѣдаѣ тн д<\alpha_f>ша}$ 166d, слава наслѣднтѣ 50a. Исто така потврдена е замената $\alpha > \tilde{\alpha}$ во *Рдм*: $\Delta\alpha\sigma\tilde{\alpha}\tilde{\gamma}\epsilon\tilde{\eta}\tilde{\eta}\tilde{\eta}\tilde{\eta}$ 82г, нѣппауѣ 38г, укаѣннѣ 133v, *Орб*: $\text{д<\alpha_f>шѣ ѣѣ прнскрѣвна еѣтѣ}$ 20a, мѣздѣ тн бѣдѣтѣ 105с, ты же мн снлѣ 130b.

Текстовите во кои е одразена замената $\pi > \gamma$, $\gamma/\gamma > \pi$ обично се поврзуваат со охридскиот говор, односно со јужномакедонската дијалектна основа. Правописната замена на π со еровите е позната од XII век, во *Охр. Бон*, на пр. $\pi > \gamma$ во *Заг*: *лъщѣ* 179г, *нзъ същѣства* 194в, *Мкд*: *бѣдѣтъ* 47в, *гльбнны* 23г, *гольбъ* 6г, *лъкавъ* 122г, *вѣрьчннка* 3г, *сѣднт* 11в, *сѣпѣрннкъ* 8в, *сѣуецъ* 108г, *сѣщн* 105в, *тъа* 126г, *дрѣзньвъ* 91г, *алѣуца* 48г, *пасѣщъ* 133г, во *Вми*: *гльбокомъ* 83д, *оугльбнвъ* 105с, *трѣхло древо* 227а, $\gamma > \pi$, $\gamma > \pi$ во *Мкд*: *дѣщѣр* 126г, *лакѣт* 124в, *мѣшнцѣ* 43г, *прѣмѣуе* 56г, *сѣблѣзнѣт* с 87г, *сѣбѣдѣт* 14г, *сѣбѣрѣт* 47в, *сѣсѣдн* 134г, *тѣкмо* 114в, па: *жрѣтѣвъ* 98г, *мѣзда* 7в, *рѣщн* 109г, *стѣкленнцѣ* 48в, *Кич*: *стѣа* 39г, *мѣглѣ* 48в, *Орб*: *стѣзахъ* 64д, *стѣзы* 155а. $\gamma > \pi$ во *стѣзы* се среќава во: *Рдм*, *Кич*, *Бон*.

Резултат на замената $\tau > \text{во } P\delta m$ се: потрѣпшѣ 44v, зѣр 108v, вѣждѣ 93v, $\epsilon > \text{во } M\kappa d$: вѣмѣна 39v, дѣлатѣн 36г, нѣмѣмѣ 12v, словѣс 38v, сѣмѣнѣ 111v, а $> \epsilon$ во *Opб*: достѣгнаванѣн 204d, вѣпрѣшѣ мѣ 171с, зѣвѣ тѣ 74b, во *M\kappa d*: блѣдѣн 144г, жѣтѣвѣ 25г, клѣтѣво 26г, всѣжѣнѣ 145v, пѣтѣ 124г, смѣтѣ 95г, *P\delta m*: ѣвѣбѣнт се 125v, рѣзѣрѣжѣнѣ мѣ 159г.

Глаголската традиција е изразена и при бележењето на ъ. Според Рибарова (1995: 191–193) за македонската редакција не е типично ниту доследното етимолошко разликување на ъ и ѣ, ниту нивното доследно неразликување, туку употребата на ъ по парните меки согласки во согласност со глаголската традиција, наспрема ъ во почетната и поствокалната позиција во согласност со кирилската традиција. Тенденцијата кон установување на ъ во почетокот на зборот е изразена во: *Бит*, *Заг*, *Бон*, *Рѣм*, *Орб*, *Кич*, на пр. во *Бит*: ѡвѡѣѣ 4г, ѡзѡѡѡ 73v, ѡрѡстѡ 37v, ѡсно 17v, ѡвѡнѣ 40v, редовно ѡко 100г, *Охр*: ѡстѡ 1v, ѡвѡленѣ 19v, ѡдѡ 98г, ѡже 41г, често: ѡко 13v (и: ѣко 8v, ѣже 3v, ѣсомѡ 7г, ѣдѡ 10г), во *Кич* и: ѡнѡстѡ 20г, прѣпѣтѡтѡ 53v, во *Орб*: ѡко 112d, ѡздѡ 155b, ѡрѣмѡнѡѡ 155d. Во *Дѣм* ѣ редовно се употребува зад вокал, во *Слѣп* редовно на почеток на зборот и зад вокал: ѣже 9г, ѣко 19v, ѣвѡѡѡѡѡтѡ сѡ 1г, ѣрѡстѡ 3v, ѣѡвѡнѣ 25v, ѣѡѡѡѡѡѡѡ 48г, како и во *Мих*: ѣко 3v, ѣзѡѡ 46v, ѣже 25v, пѣѡнѡстѡ 109г.

Во текстовите од Охридската школа: *Бон*, *Бит*, *Орб*, *Заг*, *Кич*, се следи пишувањето на њ по џ, на пр. во *Слеп*: велнѹѣт с 85v, малѹѣланѡаго 87v, пѣѹѣтѣ 90г, ѹѣемѣ 92г, *Кич*: лѡѹѣмн 16v, ѹѣсъ 23г, пѣѹѣта 48г, крнѹѣше 48v, пѣѹѣлъ 51v, ѹѣшѡ 65г, *Хлуд*: ѹѣшѡ 39г, пѣѹѣлн 114г, ѡмрѡѹѣше 105г, ѡѡлѹѣнѣ 81v, *Мкд*: ѡѹѣше 58v, ѹѣсъ 119г, ѹѣша 50г, ѹѣемѣ 109v, но во *Охр*: конѹаннѣ 25г, сконѹаннѣ 75v, ѹас 79г, ѹашѡ 65v.

Меѓусебната замена меѓу ѣ и ѥ е честа во *Вми*: ѡѹтешеніѣ 77d, ѡѹтешнтѣлъ 124b, ѡтешнтѣлъ 228b, тѣло 96b, правѣдннкѣ 30с, врьгнѣтѣ 193a.

Во охридските текстови етимолошката употреба на ѣ добро се чувала, што ја потврдува архаичноста на текстовите, на пр. во *Бит* ретко има замена на ѣ и н: ѹытѡмѣ 37г, ѹытѣ 57г, а примерите од *Охр* и *Бон* потврдуваат дека промената ѣ > н во XII–XIII век била во тек (Конески 1977: 41). На пр. во *Орб*: жѣных 161с, мырѣ 40a, тыхо 193d, нзыдѣ 112с, и: днмѣ 210a, сннѣ 82a, ѡзнкы 177b, во *Григ*: вѣззѣдѣтѣ 10v, ѡѡзѣметѣ 59г, корыстѣ 78v, *Соф*: бнтн 13г, бнтѣ 4v, мнслѣ 23г, днхнаннѣ 4v, слнша 24г, рнбытѣн 3v, ѡзнкы 21г, ѡмнтн 28г.

Од правописните особености што укажуваат на врските со глаголската писмена традиција, најважно е секако отсуството на прејотираните вокали ѣ, ѡ, ѡа во повеќето македонски текстови од XII и XIII век. Во *Охр* мошне ретко се среќава ѣ: вндѣнѣ 7v, како и во *Бит*: смѡтрѣнѣ 2г, проповѣданнѣ 3г. Во *Дбм* двајцата пишуваѣи доследно пишуваат ѣ, а во *Бон* првиот пишуваѣи го пишува само два пати, вториот го употребува поредовно и не го меша со ѣ, а четвртиот покажува колебање зашто неговиот жив говор уште немал потреба од такво разликување (Угринова-Скаловска 1970: 578).

Во *Кич* употребата на формите ѡгн 31г, ѡгннца 65v (покрај ѡгннца 65v) е одраз на живиот македонски народен говор (Поп-Атанасов 2000: 34).

Гласот з се чува, во македонските текстови од XII–XIII век, *Охр*, *Бон* и др., а новото з се јавува рано, уште во *Асем* и *Мар*, *Син*. На пр. во *Бит*: мнѡзѣ 73v, нѡзѣ 52v, зѣло 33v, поврзѣѣмѣ 35г, *Заг*: блѡзѣ 44v, помѡзн 55г, зѣло 56v и свѣрѣнѣ 65v, свѣздн 21г, *Охр*: свѣрѣнѣ 7v, свѣрѣ 4v, *Кич*: свѣздѣ 1v, нѡзѣ 20г, зѣло 38v, полѡж 39v, дрѡжан 46г, кнѡемѣ 48v, вѡжан 49г, стѡжѣ 50г, ѹрѣѡѡѣѣ 53v, *Мкд*: слѡѡзѣ 102г, мнѡзн 12v, нѡзѣ 110v, *Вми*: зѣло 14b, дѡзѣла 30b, жнзнн 127b, вѣ кннзѣ 217d, дрхнстрѡтнѡы 46b, вѣ тѡзѣ 84a, зѣло 120с.

За карактеристична особина на Климентовата правописна школа се смета и конзервативната употреба на епентетското л. На пр. во *Охр*: ѡвлѣннѣ 19v, дрѣзнѡвлѣннѣ 70v, прнѣмѣтѣ 97v, *Орб*: кроплѣннѣмѣ 39с, колѣѡлѣт с 182a, *Шаф*: ѡѣстрѣмѣннѣ 24v, 123v, вѣстѡвлѣнѣ 63г, ѡскрѣѡлѣ 17г, прнѣмѣ 89г.

Затврднувањето на консонантите е една од најсуштествените промени во развитокот на македонскиот консонантски систем, одразена преку дистрибуцијата на графемите ѡѹ – ѡ, ѣ – ѡа – ѡ, меѓусебната замена на ѡ и ѡа. Во некои текстови е потврдено затврднувањето на консонантите ш, ж и на ѹ, жд зад кои редовно се пишува ѡѹ, ѡа, > ѡа, што покажува дека процесот на затврднувањето кај нив бил завршен. На мекоста на ѹ укажува редовното пишување ѡ, ѡа, ѣ зад овој консонант, на пр. во *Рдм*: ѡѡѡ 9v, ѡѡѡѣ 16г, ѡѡѡѣсѡ 110v, ѡѡѡѣство 43v, ѡѡѣсѡ 2v, ѡѡѣтѣ 13v, пѣѡѡлн 14v, а во *Вми* има: ѡѡѡѣсн 186d, ѡѡѡѣсн 85d, ѡѡѡѣсн 178a, ѡѡѣсн <ѡ> 114d, но и: горѡѡѡѡѡѡѣсн 13с. Кај парните меки согласки р, л, н, с има примери за нивно затврднување, во

Вти: побарати 153d, сътвори 1c, призори 1b, твораше 102d, днелаше се 174b, вбнаваае 124b, нзмънають 184c, ѿганають 34c, вса ба, всакъ 6b. Затврднувањето на с во *Рѣм* е потврдено со са<сѣ: всакъ 27г, вса 96v, расаѣ 158v. Се пројавуваат разлики во хронологијата на затврднувањето на консонантите и во територијалната проширеност – најдолго се чува мекоста во јужномакедонските говори.

За консонантскиот систем се карактеристични: асимилативните процеси на консонантските групи по губењето на еровите (на граница на префиксалните и коренските морфеме како и во предлозите); дисимилативните процеси, упростувањето на консонантските групи, вметнувањето на консонанти во консонантските групи. При новите асимилациски промени -сд- > -зд-, -сб- > -зб-, -сд- > -зд-, -кд- > -гд-, -жк- > -шк-, -зк- > -ск- и др. На пр. во *Бит:* зде исправн 53г, *Шаф:* зде 66v, здрава 142v, зборѣ 147v, зборѣнѣн 147г, збазнехъ 92г, збгѣшнхъ 5г, редовно гдѣ 3v, редовно тшко 75г, тшкорѣнѣнъ 154v, бесконечны 16г, *Охр:* гдѣ 86г, ннгдѣже 78г, *Дбм:* кдѣ 17г, ннкдѣже 123v и ннгдѣ 125г, сдѣ 13г и зде 14v, сдрава 144v и здрава 90v, *Григ:* гдѣ 18v, зде 53г, кај префиксите во *Дбм:* потъклонѣнн 67v, потъкопатн 80г, кај предлозите обезвучување има во *Дбм:* прѣтъ товоѣж 55v, прѣтъ ц<а>рн 13v, прѣтъ ѣл<ѡ>вѣкы 77v, натѣ птнѣж 101г, но и: подѣ спѣдомъ 75г, прѣдѣ с<ы>номъ 109г, сп. и: одѣ обою 17v, во *Рѣм:* гдѣ 27г, зборѣны 2v, вездѣнъ 19г, здѣ 105v, пазнокѣнн 61г, тшко 22г, во *Орб:* зде 100a, вездѣ 114c, здѣтъ 41b, здравѣмъ 68d, зборѣнѣн 147b, гдѣ 143b, тшкое 109c, бесконечнѣж 87a, а бележѣме вт- > фт-: фтораа 47c, фторын 196a, фторѣѣж 134c, сѣрѣфѣнѣнн 115d, *Мкд:* зде 45г, *Мкд:* гдѣ 4г. Честа е асимилацијата на предлозите без, нз во *Кич:* бес порока 54v, бес пѣтън 57v, нс тебе 23г, нс корѣне 50г.

Упростувањето на групата сѣ- > -ѣ- го следиме во *Дбм:* беѣдѣнъ 105г, *Рѣм:* ѿ беѣнѣнѣнхъ 148v, беѣдѣнѣ 159v, *Мих:* беѣдна 6v, беѣстѣне 1г, *Кич:* беѣнѣнѣнѣж 83v, беѣнѣнѣнѣхъ 56v, беѣнѣнѣнѣж 38v, а упростувањето на здѣн- > -зн- уште во *Дбм* со што се потврдува дека овие промени биле обични наскоро по губењето на еровите – од почетокот на XII век (Конески 1981: 100), во *Бит:* празнѣком 9г, празнѣтъ 26г, празнѣлюбѣн 9г, *Дбм:* непразнѣнѣмъ 108г, празнѣнѣж 16г, *Охр:* празнѣнѣж 58v, ѡпразнѣнѣтъ 28г, *Григ:* празнѣкѣы 1г, непразнѣж 73г, *Шаф:* празнѣнка 141v, празнѣватн 15г, празнѣлюбѣн 13v, *Слеп:* да празнѣѣтъ 30г.

Вметнување на консонантот -д- во групата -зр- среќаваме во *Дбм, Дбј, Пог, Рѣм,* а оваа појава е позната и во најстарите споменици (во *Син:* страмомъ, нздранѣлъ), што ја потврдува поврзаноста на овие ракописи со најстарата словенска писмена традиција, на пр. во *Бит:* раздрѣшенѣне 54г, нераздрѣшна 62v, *Охр:* раздрѣшуаахъ 37v, раздрѣшѣнѣтъ 42г, *Слеп:* раздрѣшѣатн сд 65г, раздрѣшенѣне 53г, раздрѣшуахъ 68v, *Кич:* раздрѣшѣн 36v, раздрѣшѣатн 44v, *Шаф:* нераздрѣшенѣна 44г, раздрѣшѣнѣтелъ 118v, *Григ:* раздрѣшенѣне 15v, раздрѣшѣнѣн 17v, *Мкд:* раздрѣшенѣне 13г, раздрѣшенѣн 30v. Вметнување на -т- во групата -ср- во *Рѣм:* пострѣмѣнѣлъ есн 29г, по стрѣдѣ 108v. Групите -здр-, -стр- се својствени на повеќето македонски дијалекти, освен североисточните и северозападните.

Чувањето на групата -сѣ- се смета за карактеристичен белег на кирилометодијевскиот период што подоцна бил прифатен како правописна норма во Климентовата школа. Групата -сѣ- од старословенските ракописи е својствена на *Зогр, Клоц, СинЕ* и *Мар*, а -ст- на *Супр, Асем*, додека во *Зогр* и *Мар* и *Син* се

следи колебање меѓу -ст- и -сц- (Вайан 1952: 82). Групата -ст- е карактеристична за: *Дбм*, *Рдм*, *Дбј*, *Охр*, *Бон*, *Григ*, а обично се среќаваат напоредно -сцъ-, -сцн со дисимилираните -стъ-, -стн. Во повеќето ракописи од XII и XIII век групата -сцъ-, -сцн > -стъ-, -стн, на пр. во *Бит*: ап<о>с<то>лѣстѣн 63г, жнѣстѣн 72г, нѣманѣстѣн 62г, *Охр*: плѣстѣн 63в, лѣдѣст 65г, атнѣстѣн 79в, *Заг*: снѣстѣн 49г, морѣстѣ 67г (и снѣсцѣ 15г, жнѣсцѣн 34г), *Шаф*: жнѣстѣн 8г, агг<е>лѣстѣн 18г, *Кич*: жѣстѣ 39в, хѣрѣвнѣстѣ 34г, адѣстѣн 9в, прор<о>уѣстѣн 21г, *Рдм*: егнѣстѣстѣн 75в, лѣдѣстѣн 119г, тарѣстѣстѣн 65в, дрѣстѣстѣн 65в, *Мкд*: галѣстѣстѣмъ 7г, содомѣстѣн и гоморѣстѣн 17в (и ѣл<овѣ>уѣсцѣ 117г, ннѣвнѣстѣсцн 122г), *Григ*: сѣстѣстѣн 2в, егнѣстѣстѣн 64в, содомѣстѣн 14г, нѣвнѣстѣстѣн 83г (и снѣсцѣн 75г, егнѣстѣсцѣн 85г).

Упростувањето на групата -сц- (< -зц-) се однесува на честата елиминација на безвучениот консонант с од префиксот нѣ- кај глаголот нѣсцѣлѣнт и образувањата од него, на пр. во *Бит*: нѣѣлѣнѣ 65г, нѣѣлѣнтѣ 28в, нѣнѣѣлѣна 74г, *Дбм*: нѣѣлѣнѣнѣ 84в, нѣѣлѣнтѣ с 50г, нѣѣлѣлѣхѣ с 50г, во *Охр*: нѣѣлѣнѣнѣмъ 83в, нѣѣлѣнѣ 88в, *Мкд*: нѣѣлѣнтѣн 31в, нѣѣлѣ 16в, нѣѣлѣнтѣ 17г, редовно е упростено во *Слѣп*: нѣѣлѣстѣ 87в, нѣѣлѣнѣнѣ 124г, *Рдм*: нѣѣлѣн 104в, нѣнѣѣлѣнѣ 159в, во *Григ*: нѣѣлѣн 16г, нѣѣлѣлѣхѣмъ 78в. Во врска со соодносот на варијантите -сц- и -ц- во македонските текстови впечатливо е дека првата е почеста во евангелијата и во псалтирите, а втората во апостолите (Георгиевски, Макаријоска 1989: 61)

Присутноста на архаични **морфолошки особености** се смета за карактеристична особина на морфосинтаксичката норма на Климентовата школа. Одразени се покарактеристичните развојни тенденции во историјата на деклинацијата на именките. За поширокото распространување на аналитичката деклинација придонел и фонетскиот фактор, односно фонетското израмнување што довело до хомонимија на падежните морфеми. На пр. кај а-основата дошло до изедначување на акуз. и инстр., а и со ном. со деназализацијата ѣ > а, што придонело за преминот кон аналитизам (Вайан 1952: 69, Конески 1981: 154–157). Поради изедначувањето на изговорот на ѣ и н кај именките од о-основа во мн. се јавува хомонимија во наставките за ном. и акуз., односно инстр.

Преодот од синтетичка кон аналитичка деклинација е одразен во: мешањето на основите преку прераспределба на падежните морфеми (стара појава регистрирана и во старословенските ракописи) и губењето на разликите меѓу деклинациските типови – со постепено наложување на морфемите од тврдата промена (особено во XIII век, иако има постари примери и од *Бит* и *Дбм*), а со тоа и ограничување на меките основи.

Исто така е одразена и замената на една падежна форма со друга, односно употребата на падежни форми со несоодветни предлози (на пр. во *Кич*: ѣко плѣт н крѣвъ нѣ ѣвн теѣ нѣ ѣ ѣ б<ог>ъ мон 53в), зачестена употреба на номинативно-акузативната како општа падежна форма, замена на падежни форми со предлошки конструкции и сл.

Именките од о-основа влијаеле на именките од ѣ-основа, на пр. кај некои именки паралелно се употребуваат и ген. форми на -оу во *Бит*: страшнааго хѣрѣвнѣмъ н ѣуднааго сѣрафнѣмъ н мнѣс творѣа 77в, *Хлуд*: от градоу 183г. Во дат. едн. е потврдена наставка -оу, во *Бит*: с<ы>нѣ своѣмъ 20в, блѣднѣ с<ы>нѣ, с<ы>нѣ маѣнѣмъ 78г. Некои двосложни наставки од ѣ-основа се обопштиле и кај именките од о-основа, на пр. во дат. едн. е

потврдена двосложната наставка -овн, кај именките што означуваат лица и особено кај туѓи зборови, на пр. во *Бит*: адамовн 90г, братовн 95v, *Дбм*: архитрнклнновн 126v, нс<оу>совн 116v, *Охр*: ѓл<овѣ>ковн 36v, нивновн 9г, *Бон*: д<а>вѣдовн 25v, сп<асо>вн 8v, *Заг*: петровы 15г, пнаатовы 157v, *Орб*: петровн 57b, х<рнсто>вн 155b, *Рдм*: авраамовн 110v, д<а>в<ы>д<о>вн 10г, *Хлуд*: братовн 33г, демоновн 71г, праведниковн 113г, *Шаф*: адамовн 4v, петровн 87г, д<оу>ховн 112г, во *Мкд*: петровы 50v, пнаатовн 89г, кај именките од *jo*-основа е потврдена наставката -евн како алоформа на -овн. Во ном. мн. се распространила наставката -ове, а во ген. мн. -овъ што се среќава уште во стсл. ракописи (*Асем*, *Зопр*), во *Бит*: грѣхов 94v, *Охр*: грѣховъ 19v, ѿ грѣховъ 7г, *Рдм*: ѿ грѣховъ 148г, *Мкд*: бѣсовъ 62г, градъвъ 26v, родъвъ 3г, *Кич*: грѣховъ 31v, дѣговъ 36г, бѣсовъ 44г, даровъ 60г. Од именките со основа на -*jo*, именките на -аръ и -телъ во мн. образуваат форми како именките со консонантска основа, во ном. мн. имаат наставка -не, во *Дбм*: мытарне 39v, законооучителне 46v, *Хлуд*: влаетелне 36г, дѣлателне 16г, жителне 75v, красителне 166г, *Рдм*: свѣдѣтелне 15v, *Мкд*: мытарне 9v, дѣлателне 128г. Во врска со продуктивноста на наставката -не во текстовите од XII–XIII век Конески (1975: 20; 1981: 138) укажува на источно влијание.

Во рамки на ж. род се отклонуваат разликите меѓу палаталната и непалаталната промена. Старата наставка -ы од тврдата промена во ном. мн. се обопштила и кај именките од меката промена што имале наставка - во ном. мн.: доуш, овыц. На пр. во *Рдм* во ном.: ѡвцы 150v3, птнцн 109г, гѣсѣннцн 112г, во акуз. слѣзы 52г, ѡвцы 156г, слѣзы моѣ 146v.

И кај ср. род карактеристично е изедначувањето на именките од консонантските основи од една, и именките од *o*-основа од друга страна (Конески 1981: 134–135), во голема мера се чуваат старите наставки, но сепак паралелно се употребуваат и подновени форми под влијание на вокалските продуктивни основи.

Во врска со употребата на одделни падежи треба да се каже дека посесивноста повеќе се искажува со датив отколку со генитив, од XII век во *Дбм*. На пр. во *Охр*: на ср<ьд>це ѓ<ловѣ>коу 29г, *Орб*: скровнѣе мнрѣ 55с, за сп<а>сенне мнрѣ 89b, дрѣво сп<а>сеннѣ 80d, научникъ жнвотоу 79с, въ главѣ глау 206d, *Шаф*: врата адѣу 113v, мнровн хранителъ 89г, ѡцѣщенне мѣровн 91v. Најчесто посесивниот генитив е условен со присуство на определба кон името на поседувачот, а конструкциите со посесивен генитив најчесто се трокомпонентни (во *Орб*: въ вѣмъ въздѣржаннѣ 47a, вѣмъ жнвота моего 112d).

Вообичаено е во одречна реченица директниот објект да стои во генитив, но има отстапувања, во *Шаф*: нѣвленне не прѣмлемъ 48г, не прѣзрн дѣло 77v, молнтѣж не прѣстан створитн 87v. Замената на ген. со негација со акуз. е една од заедничките синтаксички особености на македонските ракописи и се пројавува уште од XII век (Конески 1976: 20). Сп. во *Орб* замена со ном.: н нн тѣхъ пища не насыщахъ с 75b, не прѣдасн ннѣмъ жнвотъ твоѣ 52a, не знаемъ нн твоѣ 149с, не нмамъ ѡдѣѣанне брауно 159a.

Промените доведуваат и до установување на една општа, номинативно-акузативна форма. Со бројни примери е потврдено совпаѓањето на акуз. со инстр., со ген., лок., а присутни се и потврди за употребата на акуз. како општа форма.

Општата падежна форма (ном.-акуз. форма) ги изместува старите синтетички форми и ја продолжува експанзивноста како општа форма по предлозите. Се пренабрегнуваат падежните наставки и се тежнее кон други показатели за изразување на падежните односи, а пред сè предлошки конструкции, уште од настарите текстови (*Дбм*, *Бит*). Најраните потврди од XII век се по предлозите својствени за генитивот, во *Бит*: нѣъ ꙗтробѣ 16v, ѿ д<ѣ>вѣ 53r, нс ѣстнѣъ тн ꙗтробѣ 23v, *Дбм*: до врьхъ 43v, *Охр*: ѿ славѣ въ славѣ 39r, ѿ дѣанне с<в>т<ы>хъ 4r, *Бон*: ѿ зммы лютѣ бѣвѣшъ 209d.

Процесот на обопштувањето на акузативната форма се поврзува со зголемената улога на предлозите, бидејќи акузативните форми не можеле самостојно да ги изразат и новите падежни односи, кои дотогаш биле несвојствени за нив. Од XIII век натаму, сè почесто падежните форми се заменуваат со (синонимни) аналитички конструкции во чиј состав влегува некој предлог и акузативот како општа падежна форма (на пр. *Бит*: нконѣ съ ѿбразѣ показѣще 12v, *Хлуд*: жрьцн съ кннгоучнѣ отврьгошѣ с тебѣ 107v).

Акузативна место номинативна форма има во: *Бит*, *Рдм*, *Орб* и *Хлуд* и др., во *Рдм*: рѣкѣ моѣ поможетъ емоу 89v, *Орб*: ѣвнѣ с дѣгѣ моѣ 88d, ты еси бже крьвѣ н во дѣ 87b, ты еси наша слоужбѣ 39a, монсева рѣкѣ да вѣрѣнт т 114b, прндѣтъ на вы пагоубѣ 32c, паде с храмннѣ 163a, примери во кои може да се работи и за чисто фонетски фактор на неразликување на ѣ и ѧ. А номинативна наместо акузативна, има на пр. во *Рдм*: даждѣ дръжава 85v, прннесѣте сл<а>ва 99v, положн рѣка его н дѣсннца его 88v, нѣѣн д<оу>ша моѣ 104v, въ велннѣ лѣпота 108r, поѣшѣ всѣкѣ трѣва зема нхъ 110r, оуслыша моѣ<н>тва нхъ 112v.

Аналитичките тенденции во деklinацијата доаѓаат до израз преку некоректна употреба на падежните форми, нарушените конгруентни врски т.е. како несогласувањето меѓу падежот на именката и падежот на нејзините определби почнувајќи од *Зогр*, *Мар*, во *Бит* и *Дбм*, а се среќава и во ракописите од XIII и XIV век.

Во разгледуваните текстови се среќаваат предлошко-падежни конструкции наместо беспредлошките за изразување на исти синтаксички односи, на пр. во *Кич*: того м<о>лн ѿ с<а>сенн за д<оу>шѣ н<а>шѣ 40v, ѣвн на мнѣ петре мноѣ сво ѧкоже на всѣхъ 47r, покрн фараѣна съ ѿрѣжнѣм 60v и сл.

Двоината е зачувана, на пр. во *Орб*: маѣфа н м<а>рнѣ гла<гола>стѣ 152a, сестра еѣ плаѣетѣ с 141a, сестрама ѧзаревома 139d, *Рдм*: подвнзѣстѣ с нозѣ 66r, нзрекѣстѣ оустнѣ мон 55r, вѣрнѣстѣ ѿн мон 70v, соѣстѣ кѣстѣ рѣцѣ мон 172r, со пројави за израмнување со множински форми кога изразува две лица или предмети, а подоцна и за телесни органи, во *Рдм*: оустнѣ мон похвалѣ т 50v, ѿн прнзыраѣте 54v, вѣзѣдошѣ колѣна 138v. Има и паралелна употреба, пр. во *Шаф*: вѣсплѣцнмѣ рѣкамн 148r и рѣкама вѣсплѣцнмѣ 148v, оустнамон н ѿнма 47v, оустнама н оунма 40v.

За црковнословенскиот период е карактеристична паралелната употреба и на сложените и на простите придавски форми. Во старословенските ракописи на местото од членуваните придавки во грчкиот оригинал стојат сложени придавски форми, но тие рано започнале да го губат значењето на определени форми. Се среќаваат и недоследности кога во ист контекст имаме напоредно и прости и

сложени форми, на пр. во *Рдм*: мала съ веланкымн 109v, на смѣренаа прѣзѣрае н висока знаеть 143v, лѣжнѣн с<ы>нове ѹл<оуѣ>ѹстѣнн 50г. Почести се контрахираните форми во *Орб*: нѣнзрѣчѣнаго н прѣб<о>жс<т>вѣнаго ѿ безъвѣществѣнаго 43d, *Рдм*: грьшнаго 4г, веланкаго 34v, нскрънѣго 102v, а во *Шаф*: бесмртнааго 62г, веланкааго н крѣпкааго 13г, новааго 133v, сладыкаа 74г.

Во македонските текстови компаративот обично се изразува синтетички, во *Орб*: дражаншн естъ 38с, дражанша естъ 147с, азъ ѣже мѣннн 158b, старѣн бытн 158b, ѹстѣнѣшн хѣрѣвнѣмъ н славѣнѣшн сѣрафнѣмъ 182d, и од суплетивни основи: ѣнѣ бы да бы здѣ нѣ былъ 151с, ѣнѣ тн бн было 165b, лоуѣ сребра 69с. Суперлативот се искажува и со компаративни, придавски форми потсилени со формите на заменката въсь, на пр. во *Рдм*: велѣн страшенъ естъ надъ всѣмн 88v, страшенъ естъ надъ всѣмн 99г, высокъ надъ всѣмн 126г, во *Заг*: всѣхъ больша 108v, боленъ всѣхъ 159v, свѣтаѣншн всѣхъ 86г, высокъ надъ всѣмн 86г, Форми со по- за компаратив среќаваме уште во текстови од XII век (најстарите примери се прилози помъного, порано, нандобро во *Бит*, *Орб*, *Хлуд*): во *Заг*: нанменшн 138v, во *Шаф*: нанпауѣ ѿмън м 86г, нанпауѣ ѿтготѣхъ с 127г.

Во врска со промените кај заменките треба да се обележи формата тон од заменката тѣ, што укажува на поврзаност со македонската јазична територија, а е потврдена на пр. во *Рдм*: тѣн 42v и др. тон 35г (формите за ном. мн.: тнѣ 34v, тнн 118v, покрај тн 18г), во *Орб*: тон ѹас 179d, тон нанесе 181b, *Втиш*: тон те прѣславн 25с, тон ѿснова 95d. И заменките съ, сн, се се подложени на промени како и тѣ, та, те: сп. сѣн, сен, в сен, снн: во *Рдм*: сѣн 2v, сен 130г, в сен 171г, снн 5v, а вакви пошироки форми има во *Бон*, *Орб* и се смета дека настанале под влијание на формите од типот мон, твон, свон.

Кај заменките побудува интерес и скратената дативна заменска форма за м. род моу < емоу, на пр. во *Рдм*: да моу даваѣтъ 1v, да моу дас<т> 1v, во *Бон*: далъ моу есн (Щепкин 1906: 216), во *Хлуд*: оумъ моу дах, да моу с поклоннѣмъ (Rusek 1964: 51). Новата форма моу упатува на историскиот развиток на заменските форми во македонскиот јазик.

Бележиме и неутрализација на родовите наставки во мн. кај посвојните заменки мон, твон, свон. Во текстовите од Охридската школа се следи натамошно проширување на употребата на рефлексивно-посесивната замена свон на местото од твон, мон. Овој процес јасно е изразен и во *Бон* наспрема *Син*, а особено во *Дчн* (Рибарова 2005: 138).

Кратките дативни форми од личните заменки, како и од лично-повратната замена спорадично се употребувале за изразување на посесивност уште во некои канонски ракописи (Вајан 1952: 176). Во некои текстови, на пр. во *Шаф* се забележува изразено присуство на кратките дативни форми од личните заменки и од лично-повратната замена во посесивна употреба: ѿкаанноѣ мн срдѣце 40v, прѣнѣмн молѣтѣѣ мн 62v, нменѣмъ тн 1г, к ѿѣдрѣтам тн 43г, рѣцѣ сн 3v, мнолѣстѣѣ сн 4г, дрѣѹга сн 11v, во *Заг*: своѣго сн агньца 158v, въ жѣровѣ тн 93г, а има и емфатична употреба на кратките заменки заедно со долгите форми во *Шаф*: възрѣжѣнѣмъ сн свонѣмъ 17v, своѣж сн волеж 88v, въ своѣн сн жѣровѣ 91v, своѣж сн цр<ь>ковѣ 111г, прѣнѣгласн своѣго сн мѣжа 145г. Ваква употреба на кратките дативни форми е особено карактеристична за триодите, што може да се должи и на химнографскиот карактер на текстот што наложувал позачестена употреба на клитиките за задоволување на

ритмичките закономерности (Макаријоска, Црвенковска 2012: 54), забележана е и во *Хлуд*, *Бут*, *Орб*, во *Заг*: сѫхранн нн въ свонмъ сн покровѣ 57v, но и во *Рдм*, во *Кич*: ѿцѣстн сво сн рабы 23v, помолн с прнсно за сво сн рабы 60v, *Мих*: к себѣ сн 103v. Во *Орб* во датив е регистрирана кратка форма во проклитичка употреба, соодветно на современата состојба во македонскиот јазик: таж<е> трнѡд, егда мѧ пѣс<н> дондѣт 26с, а трнѡд, гдѣ мѧ дондѣ пѣс<нѧ> 29d. Сп. и во *Григ*: добръе моу естъ 47г, како моу естъ 53г, что тн мннт с 29v, талантѣ мн есн даль 51г.

Во *Орб* заменските форми се јавуваат како проклитики: *ѣдннь ѿ вась м прѣдасть* 174d, *даннаъ же т вндѣ* 70с, во *Рдм*: *самъ м оуѣрѣпн* 133v, *т прѣпнтѣеть* 42v, *слово мн подаждь* 171v, *тн прнпадаѡ* 20v, а како одликувачка црта може да се смета употребата на повратната замена с пред глаголот во западномакедонските текстови, *Бит*: *сам с поработнхъ* 30v, *тебѣ с м<о>лнмъ* 33v, *сам с прнвѣрѣтъ* 9г, *Рдм*: *да с не дръжнтъ* 5г, *да с нсправѣ* 146г, *да сн оумыѡ* 142v, *Кич*: *тебѣ с м<о>лнмъ* 25г, *тѣм тн с м<о>л* 26v.

Формата цо од прашалната замена што ја бележиме уште во *Бит*: цо мн мрзнуе 9г, цо мн желеши 64v, а ја потврдува поврзаноста со македонската јазична територија.

Примерите во кои формите од показната замена се во постпозиција укажуваат на развивањето на категоријата на определеност, во *Шаф*: гласъ ѡнѣ разбѡннѣ 10v, что є дѣѡ ѡнѡ 45v, сѣднѣ ѡнѡ 58v, ѡко лѡтѣ ѡнѣ 76v, ѡустѡнѣ стрѡхѣ ѡнѣ 69v (Макаријоска, Црвенковска 2012: 55). Со вокализацијата постпозитивно употребената показна замена се спојува со претходната именка и претставува членска морфема (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 52) во *Дбм*: ѡбразѡсь 10r, мнрѡсь 163r, гласѡсь 162v, работѣ 80v, денѡтѣ 125r, *Заг*: градѡсь 115v, грѣхѡсы 160v, *Орб*: подвѣгѡсь 121c, градѡсь 102d, *Григ*: въ градѡсь 45v, свѣтѡсь 72r, глаголѡсь 72v, родѡтѣ 69r. Кон крајот на XIII век членот бил веќе изградена граматичка категорија, што се потврдува со примерите во кои членската морфема се пренесувала, веќе како посебен морфолошки елемент, од именката на придавката (Конески 1981: 129), во *Орб*: въ горѡкѡсь ѡдѣсь 181c.

Во македонските текстови има тенденција за обопштување на една единствена форма од заменката нже што не се согласува со зборот на кој се однесува според падежот, бројот односно родот. Обопштување на нже има во: *Бит, Дбј, Охр, Втиш*, обопштување на еже во: *Слеп, Григ9, Дбм, Заг*, на пр. во *Заг*: *уѹе н<а>шь еже сн на небесеѹх 150v, раждаешн ѹко матн еже паче кества прнемешн 63г, сп<а>сн людн сн еже стѹжа 39v, Дбм: вьсѹкъ оть вась еже нw отьреѹеть с 88г, десть прокажень мѹжь, еже сташ 95г, хѹбѹь бо еже азѹ дамы 142г, сѹсѹдн же еже н бѹхѹ вндѹан прѹжде 151v, а наемннкъ еже нѹсть пастырь 154v. Во *Рдм* од двете превладува нже: *да прндеть сѹтъ нже 15v, дѹла нже положн 32v, поношенне нже оудрѹжа нже поносниѹ вразн твон 91г, на мѹстѹ нже положн 82v, слово нже заповѹда 110v, рѹцѹ нже wskврѹннхъ 43v (но и: помѹнн съборъ твон еже стѹжа 68г, кѹдрн еже есн насаѹднѹь 109г, сен днѹ еже створн 130г).**

Појавата на удвоен објект е поврзана со влијанието на балканската јазична средина. Зачетоците на оваа појава се следат од XIII век (Конески 1981: 99), но удвојувањето на објектот може да се следи во ограничен обем. На пр. во *Бит*: та б<огородн>це пѣс<нь>мн тебе велнѹаѣмъ, тебе всн родн .. правокѣрно т велнѹаѣмъ 83г, *Рдм*: славнѣн тн нм твоѣ 33в, слогѹхѹ моемоу да сн мн радос<тъ> н веселне 38в, покон

своѣ сн рабы 134г, ѡучени ѡ въ своем сн рѣн 134г, *Григ*9: женѡ бо всѣн нмѣшѡ ѡ 21v, ѹжстѣ его съ ѡупокрѣтѣн ѡ положитѣ 26г. Иако удвојувањето во некои од посочените примери не е типично, може да послужи како основа за конструкцијата со удвоен објект (Илиевски 1972 :78).

Иако во црковнословенски текстови се следи губење на именските глаголски форми (инфинитив, супин, партиципи) се среќава повремената употреба на супинот, на пр. во *Дбм*, во *Слеп*: не посла бо мене х<рнсто>съ крстнтѣ нѡ бл<а>говѣстѣтн 36v, съхѡдаще сѧ вѣстѣ 36v, потѣщн сѧ нѣбавнтѣ 127v, што зависи и од архаичноста на предлошката. Инфинитивот под влијание на балканската јазична средина, ја губел изразноста и се заменува со да-конструкција (на пр. во *Кич*: прѣшѡ вѣнцѣ на нѣв<е>сѣхѣ да м<о>ат с ѡ да д<ѡ>шѡ н<а>шѡ 40v, того м<о>антѣ да подастѣ д<ѡ>шамѡ н<а>шнмѡ вѣан м<н>а<о>ст 52v) или определена глаголска форма. Но, сепак, текстовите од XII–XIV век не покажуваат некој напреднат степен во развојот на замената на инфинитивот со да-конструкција, што се должи на факторот на традицијата.

Потврдена е употребата на определени глаголски форми место инфинитив, на пр. во *Рдм*: прѣпнтаетѣ Ps32,19] прѣпнтѣтн *Син*, *Пог*, *Бон*; сътворн Ps104,25] створнтн *Син*, *Пог*, *Бон*; вѣндѡ Ps106,7] вѣнтн *Син*, *Пог*, *Бон*.

Да-конструкцијата служела и за искажување на описен императив, што е обична состојба за македонските текстови, пр. во *Орб*: прѣдѣтѣ да поклонимъ с 82с, да възмѣшн ѹдо н покажѣшн 135с.

Во развојот на партиципите поархаична состојба е зачувана, на пр. при образувањето на партиципот на претеритот кај глаголите од IV група, старите форми доследно се употребуваат во *Григ*: вѣпрошѡшѡ 54г, вѣрѡзѡмѡшаго 19г, затворѡ 75v, вѣрашѡ сѧ 45v, вѣставѡше 16г, вѣставѡшнмѡ 35г (Рибарова 2005: 146). Овие форми се сметаат за составен дел на кирилometодиевската норма. Има тенденција за упростување на разновидноста од формите и ограничување на синтаксичките функции. Уште во XII и XIII век се јавуваат примери на неправилна употреба на партиципите, замена на партиципите со лични глаголски форми³ и обично се поврзани со сврзникот н, пр. во *Орб*: пѣснн прѣносѣ н глаголѣ 80с, вѣбраѡзѡ покрѣваѡще вѣпнѡще н г<лаго>лѣ 172b, или пак, се надоврзуваат: прѣзнѣвѡшн мнѡхѡдѡшн 71a (Црвенковска, Макаријоска 2010: 47).

Партиципите рано подлегнале на аналитичкиот процес од којшто биле зафатени и другите именски основи. Замената на флексивните партиципни форми со форма што не се менува по род, број и падеж е присутна уште во старословенските ракописи (*Зогр*, *Мар*, *Асем*), а безродови форми на -ѣ (-ѣн), -ше (-ѣн) бележиме и во текстовите од XII век: *Дбм*, *Бон*, *Охр*, *Слеп* (Дуриданов 1956: 148–149).

Традиционалниот глаголски систем особено се чува во ракописите од Охридската школа – се izdelуваат старите форми на аористот и на кондиционалот, што претставуваат надоврзување на климентовските традиции во македонската писменост.

³ На пр. има аористна форма во *Рдм* наспроти партиципна: заповѣда Ps43,5] заповѣдаѡм *Син*, *Пог*, *Бон*; нѣвѣдѣ Ps67,7] нѣвѡд *Син*, *Пог*, *Бон*; сѣдѣ Ps98,1] сѣдн *Син*, *Пог*, *Бон*; вѣрѣтохѡм Ps131,6] вѣрѣтоѡм *Син*, вѣрѣтоѡм *Пог*, *Бон*, *Дчн*.

Во текстовите од XII век постарите форми на аористот се сосема вообичаени, а често се употребуваат и во XIII век, на пр. во *Дбм, Бит, Охр, Бон, Григ, Заг, Орб, Шаф*.

Формите *прѣдѣ* и *сѣдѣ* се бележат во канонските ракописи (*Зогр, Мар, Асем*). Архаичните форми од асигматскиот аорист се должат и на влијанието од предлошката, почесто за 1 л. едн., 3 л. мн. во *Дѣм*: *нѣдѣ* 74г, *прѣдѣ* 81г, *обрѣтъ* 115г, *нѣдѣ* 111b, *сѣдѣ* 139b, *обрѣтъ* 117b, *Бон*: *вѣдѣвнѣ* 34с, *невѣдѣмоу* 66с, *прѣвѣгѣ* 76b, *Бит*: *нѣдѣ* 35v, *нападѣ* 76v, *поврѣгѣ* 76v, *Јов*: *отѣдѣ* 54v, *вѣдѣмоу* 53v, *Кич*: *нападѣ* 4г, *поврѣгѣ* 39г, *Шаф*: *отѣдѣ* 70v, *сѣдѣ* 106г, *падѣ* 3v, *впадѣ* 130г, *обѣдѣ* 130г, *Рѣм*: *мнѣдѣ* 20г, *нѣдѣлѣ* 156v, *вѣдѣнѣ* 81г, *нѣдѣ* 105г, а покрај постарите потврдени се и поновите форми на сигматскиот аорист и др.

На изместувањето на старите асигматски форми укажуваат примерите од кои се следи дека препишувачите не ги разбирале. Овие форми можеле да бидат заменети со вторичен аорист, во некои случаи биле разбирани како сегашно време (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 59), затоа наоѓаме форми за 3 л. мн. сег. време наместо 3 л. мн. аорист како што се бара во грчкиот оригинал (MacRobert 2008: 345–346).

Употреба на стариот кондиционал бележиме во *Григ*: аще бо бѣ ходнѣ, вѣрѣан бо бѣ 18v, во *Рдм* старата форма на кондиционалот бнм за 1 л. едн.: оуѣрыл с бннмъ 42г, смѣрѣалъ бннмъ 80v, възложилъ бннмъ 80v, во *Слеп*: бнм оуѣгаждалъ 75г, бнмъ бѣлъ 75v.

Во имперфектот во повеќето текстови е извршена контракција, а неконтрахираните форми се среќаваат и адаптирани: *Григ*: знаџаше 69г, раждаџаше са 75v, говџаше 103г, влааше са 81v, поклаџаџх са 91v, лџтааџх 28г. Оваа состојба потврдува дека неконтрахираните форми му биле туѓи на пишувачот, можеби се пренесени од предлошката. Неконтрахираните форми се вообичаени за *Охр*: гонџаше 74г, бџвааше 65v, бџахомџ 89v, бџаше .. бџаџх 16г, бџасте 47v, вџхождааџх 75г, поретко нмџаше 110v, творџаше 3v, почесто во 2 и 3 л. едн. и во 3 л. мн., во *Рдм*: полагааше 37v, нсправлаџаше 103г, вџздааџх 15v. Во *Бит*, *Рдм*, *Орб* и др. превладуваат контрахираните, во *Бит*: бџажаше 82г, нцџаше 70v, вџпнџаџх 45г, *Рдм*: хождааџх 22г, полагааше 38г, враждаоваџх 41v, *Орб*: послааџх 14с, рыдааше 114d, прооввражааџх 5b.

Текстовите од југозападната македонска територија, покрај императивните форми на -ъте *Дбм*: покажъте 138v, осжъте 154г, *Дбј*: глаголъте 38v, заколъте 52v, *Јов*: заколъте 63г, глаголъте 66г, *Грѣ9*: ндъте 16г, прнмъте 19v, нзндъте 25г, вѣдъте 51г, *Бон*: глаголъте 250а, *Хлуд*: бавдъте 99v, възмъте 158v, познаваат и форми -нте (глаголъте и глаголнъте, любъте и любнъте), во *Орб*: прннеснъте 73с и прннесъте 52d, кои доаѓаат до израз во северомакедонските текстови. Оформена е и наставката -анъте/-ънъте во *Јов*: вѣнемънъте 60v, цѣлънъте с 56г, *Григ9*: втрѣсанъте 39v, свомѣданъте 44г.

Во сегашно време потврдена е постарата форма вѣдѣ од глаголот вѣдѣти и тоа во *Бум*: вѣдѣ 52v, *Дбј*: вѣдѣ 48v, *Слен*: вѣдѣ 31v, *Шаф*: вѣдѣ 5r (покрај вѣмъ 20r). Чувањето на -тѣ укажува на западномакедонско потекло на текстовите, а во текстовите од охридскиот круг ретки се примерите за губењето на -тѣ во 3 л. едн. во *Бон*: е 34d, во *Охр*: е 17v, вѣдѣ 18r, *Рдм*: е 1v, вѣмндѣ 18v, да прндѣ 42r, ражеже 75r, што е во согласност и со современата состојба во охридскиот и во

други западномакедонски говори, каде што се чува наставката -тѣ во 3 л. едн., за разлика од текстовите од североисточниот и југоисточниот дел. Во 2 л. едн. се документирани новите форми со наставката -шь, во *Дбј*: творншь 12г, хоцеш 37в, г<лаго>лашъ 67в, г<лаго>лешъ 104в, во *Шаф*: можешъ 90в, ѿврѣзешъ 87г, самъ бо с прнмѣшъ 49г, во *Григ*: їдѣшъ 82г. Во охридските текстови од XII и XIII век добро е потврдена новата наставка -ме за во 1 л. мн., во *Бит*: нмаме 87в, плаунме с 15г, похвалнме 43в, *Охр*: нмаме 20в, даме 27г, ѿме 55г, вѣроуеме 31в, *Бон*: вѣме 155б, исповѣме с 175б, нмаме 25б, *Ром*: не вѣме 164г, *Заг*: вѣпнеме 190г, вѣсхвалнме 52в, вѣнстнме с 13в, *Кич*: вѣме 66г, прнноснме 5в, м<о>лнме 5г, нмаме 30г, вопнеме 25в, пом<о>лнме с 70г, протнвалѣме 5в, крѣпнме с 81г, славословнме 73в, *Шаф*: ѿме 13в, нзбавнме 85в, подаме 120г, хвалнме 105г. Оваа наставка најчесто се јавува кај атематските глаголи, кај кои по губењето на крајните ерови, се совпаднале формите за 1 л. едн. и мн. и на тој начин се отклонила хомонимијата (Конески 1981: 190).

Глаголот бѣтн се јавува во некои понови форми карактеристични за говорниот јазик, на пр.: во 1 л. едн. сег. време во *Ром* е потврдена новата форма сѣмъ: нѣ с сѣмъ оуѣнлъ 169г, во 2 л. едн. во *Шаф* сн: аѣ сн нна еѣра 1г, тѣ ... богаты сн 97г, ѿко б<ог>ъ сн 113г, во *Орб* сы: тѣ бл<а>гъ сы 10с, ѿл<оуѣк>ъ сы 148б, за 3 л. едн. е: како е моѣно 125б, да е 25д, ѡ е 25с, коѣ лн е ноѣ коѣ лн е деѣ 21а, во 1 л. мн. *Охр*: есме 13г, *Бон*: есме 134б, *Ром*: есме 72г, *Бит*: есме 88г, *Орб*: есме 179б, *Кич*: есме 6в, како и со наставката -мы/-мн во *Дбј*: есмы 43г, *Григ*9: есмы 36г, *Мкд*: есмы 115г, *Охр*: есмы 14в.

Друга карактеристична појава, која доаѓа до израз во македонските текстови уште од XII век е обопштувањето на една од двете наставки -ѣтѣ или -тѣ за 3 л. мн. сег. време, па -тѣ се поврзува со некои западномакедонски дијалекти, а -ѣтѣ ја одразува состојбата на најголемиот дел од македонскиот терен и е документирана со бројни примери веќе во *Дбм*: коупѣтѣ, послужѣтѣ, сѣтворѣтѣ (Конески 1981: 191), во *Ром*: вѣзложѣт 39в, бѣжѣт 56г, *Шаф*: боѣтѣ с 7в, стоѣтѣ 5г, вѣсѣлѣтѣ с 35г.

Во перфектот форми од глаголот бѣтн има и во препозиција, во *Ром*: есн сѣтворнлъ 38г, есн рекалъ 133г, во *Охр*: естѣ дааъ 72в и со негирани форми: нѣсн помѣнлъ 87г, *Шаф*: нѣсн ревнолаа 78в, нѣсн подражала 84в, а во *Шаф* има и форми без помошен глагол во 3 л. што соодветствува на современата состојба во македонскиот јазик: ѣже мн нѣтъкааъ сѣѣтѣаъ 75г, аѣе не смѣрнлъ творѣцъ мѣсѣлѣтн н расѣпааъ до зем 76в.

Во развојот на идното време карактеристично е ограничувањето на простото и проширувањето на употребата на формите на описното идно време со глаголите наутн, хотѣтн, нмѣтн, но се следи и воедначување на формите во прилог на помошниот глагол нмѣтн, обично со негација: не нмамъ вѣставѣтн 85г, не нмаѣ вѣдѣтн 164г, не нмаѣ сѣтворѣтн 163в, *Орб*: не нмаѣ постыдѣтн с 14с, не нмаѣ покѣртн 92д, не нмамъ погоуѣтн 120д, односно хотѣтн што постепено го губи старото лексичко значење, добива граматичко значење за обележување идност. На пр. во *Орб*: хоѣѣ спасѣтн 22д, хоѣѣ вжнѣтн 217а, покрај наунѣ плакатн с 109а, не нмаѣ разоумѣтн 58б, во *Шаф*: хотѣше вѣнтн 108в, хоцешн бѣтн 80г, покрај не нмаѣ разоумѣтн 122в, не нмаѣ хоѣтн 141г, не нмамъ погоуѣтн 2г.

Промените на синтаксичко ниво се документирани во повеќето текстови од XIII век: неправилна употреба на падежните форми, почеста употреба на акузативната форма, на предлошките конструкции и употреба на предлозите со неправилна рекција. Уште од XII век во ракописите акузативната почнала да се употребува

Од лексички аспект, охридските текстови го потврдуваат надоврзувањето на старите традиции, но присутни се и подновувања – карактеристично е придржувањето кон моравската традиција, поголемата конзервативност, чувањето на грцизмите, додека за Преславската се карактеристични: буквалниот превод, калкирањето на грчката зборообразувачка структура и тенденцијата кон преведување на грцизмите. Во областа на лексиката и преведувачката техника се одразени разликите меѓу Охридската и Преславската книжевна школа. Со охридската лексика се поврзуваат: *ароматъ*, *бранъ*, *варъ*, *достоѡанне*, *животъ*, *жрътва*, *нѣрен*, *конѣнна*, *кѣнна*, *ложѣ*, *любодѣнца*, *лѣстъ*, *наслѣдѣннкъ*, *оѣтаръ*, *оѣн*, *постъ*, *прѣставѣннкъ*, *скръбъ*, *сѣвѣдѣтелъ*, *сѣнѣмъ*, *хѣщенѣ*.

Во текстовите е присутна лексика што ги поврзува со канонските ракописи, како и бројни лексички варијанти, заемки. Архаичниот лексички слој добро е документиран и во библиските и во небиблиските текстови, пр. во *Бит*: *вѣлаѣтн* с, *женнхъ*, *непѣщеватн*, *пѣнѣва*, *шоѣн*, *цѣлѣватн*, а архаизмите често се внесени од подоцнежни препишувачи, пренесени од предлошката и сл. На пр. лексиката на *Дѣм* во многу случаи се совпаѓа со лексиката на најстарите евангелски текстови, а особено со *Мар* (Десподова 1997: 109), архаичниот лексички слој вклучува и моравизми, пр.: *вѣсъ мнрѣ*, *дрѣвѣ*, *коѣстоѣнѣ*, *моѣдѣтн*, *непрѣнаѣнъ*, *отѣпоуѣщенѣ*, *пропѣтн*. На пр. *Слѣп* се одликува со употребата на моравизмот *рѣснѣта* и придавските форми *рѣснѣтнѣ*, *рѣснѣтнѣнѣ*: не можемъ на *рѣснѣтѣ* нѣ по *рѣснѣтѣ* 2C13,8, *рѣснѣтнѣва* прнѣ 2P2,22, *рѣснѣтнѣнѣ* б<ог>ъ R3,4.

Застапеноста на архаизмите и неологизмите во текстот несомнено се поврзува и со прашањето за редакциите на евангелскиот, псалтирниот текст или др. Посебно внимание заслужуваат лексичките варијанти, покарактеристични за небиблиските текстови, што не подлежат на строгите црковни канони.

Се среќаваат низа непреведени грцизми, главно во сферата на црковната терминологија, апстрактната лексика: *адъ*, *апостоѣлъ*, *днѣвоѣлъ*, *евангѣлѣ*, *мѣро*, *днѣконъ*, *нѣрен*, *кѣнна*, *лѣтнѣ*, *мѣннхъ*, *оѣтаръ*, *тѣмнѣнъ*, *тѣпѣѣ*, што се објаснува со стремежот за верност кон кирилometодиевската традиција. Замената на грчки зборови со словенски се следи уште во најстарите евангелски текстови, а во *Асем* наоѓаме повеќе грцизми отколку во *Мар* и *Зогр* и кирилската *Сав*. Непреведените зборови се сметаат за типични за првобитниот превод, додека словенските за подоцнежни поправки, но некои препишувачи во евангелијата се навраќале кон непреведените изрази (*вѣлѣвнѣнѣ*, *нѣконоѣ* L12,42, *мамѣна* L16,11, *камнѣ* L18,25, *стѣтнѣ* L22,52).

Паралелната употреба на грцизмите и на преведените форми укажува на богатата синонимија, на пр. се среќаваат: *ангѣлъ* – *вѣстѣннкъ*, *алаѣастѣръ* – *стѣлѣнѣнѣ*, *катапѣтаѣма* – *зѣвѣса* – *зѣпѣна* – *опѣна*, *тѣлѣнъ* – *мѣтаръ* – *мѣтѣѣмѣ*, *арѣматъ* – *кѣнѣ*, *оѣн* – *масѣ*.

Влијанието на народниот говор се пројавува веќе од XII век, главно во записите, на пр. во *Бит*: *мѣзѣнѣ* 9r, *ѣ* *зѣѣца* в *лѣстѣ* 8 21r, *грѣѣ* 28r, *ѣ* *мѣѣ* 70v, *прѣѣ* н *мѣѣ* 90v, *сѣѣ* отн: *ѣ* *мѣ* *дѣѣ* *прѣѣ* 90v, а и во *Орѣ*: *ѣ* *ѣѣѣѣѣ* 25b, *ѣ* *ѣѣѣѣѣ* 25c.

Од аспект на зборообразувањето потврда за тесната поврзаност со Климентовото дело се образувањата со суфиксот -нне (-не), што се наложува пред помалку продуктивните суфикси: борѣба – боренне, мољба – моленне, болѣзнь – болѣнне, оукоуризна – оукооренне, пнво – пнтне, сѣлоуѣан – сѣлоуѣне, заутѣкѣ – заутне, конѣнна – конѣннне, простѣин – прощенне (Макаријоска 2009).

Продуктивноста на суфиксот -тељ исто така се смета за одраз на климентовската традиција. Според Конески (1981: 180) овој суфикс е попродуктивен во јазикот на Климента, а Јоан Егзарх го форсира суфиксот -ѣць. Според Црвенковска (2006: 196) бројноста на дериватите со -тељ во триодите може да се поврзе со фактот дека Климент го оформил словенскиот превод на триодот и притоа во него внесол печат на својот јазичен израз. Варирањето на именките со суфиксите -ннкѣ, -тељ, -ѣць, како и со бессуфиксните е карактеристично и за Климентовите творби. Честа е употребата на истокоренските деривати со -тељ, -ннкѣ, -ѣць: свободнтѣљ – свободѣннкѣ, нгрѣць – нгрѣннкѣ, мѣжеложѣць – мѣжеложѣннкѣ, сѣстрадаљѣць – сѣстрадаљѣннкѣ, вѣсѣдрѣжѣць – вѣсѣдрѣжнтѣљ, благодаљѣць – благодатѣљ итн. На пр. во *Шаф*: вѣсѣдрѣжнтѣан 34г – вѣсѣдрѣжца 30v, поборѣнкѣ 12v – поборѣцѣ 154г, прогоннтѣан 72г – прогонннѣ 26г.

Со паралелната употреба на варијантите со -ѣство и -ѣствне се одликуваат и Климентовите слова, а и охридските текстови, на пр. *Шаф*: безѣвѣѣства 99г, безѣвѣѣствна 122г, в<о>га<т>ства 53г, богатѣствѣа 33v, велѣѣства 31v, велѣѣствна 42v. Дериватите со суфиксот -ѣство се употребуваат почесто (особено во помладите ракописи).

Склоноста кон апстрахирање, што се смета за одлика на повисокиот стил, е изразена преку многубројни образувања на апстрактни именки со одделни суфикси: -ота, -остѣ, а изразена е конкуренцијата на суфиксите -остѣ и -ота, -нна: бѣлостѣ – бѣлота, длѣгостѣ – длѣгота, жѣстостѣ – жѣстота, правостѣ – правота, глѣбостѣ – глѣбнна.

Во однос на придавската префиксација во духот на Климентовите химнографски дела зачестена е употребата на префиксот прѣ-, на пр. во *Бит*: прѣкрасенѣ 1г, прѣм<н>а<о>стнѣ 95v, прѣславнын 93г, во *Шаф*: прѣб<о>жѣствна 49г, прѣдобро 102г, прѣмѣдрѣно 149v, прѣнепоруѣна 64v. Во овие текстови впечатлива е зачестеноста на глаголите со два префикси, во *Шаф*: нспровѣрѣже 144v, провѣрѣстн 145г, прѣпровѣднтн 72г, сѣвѣзѣгрантѣ 46г.

Културно-просветителската дејност и ракописното наследство на Охридската школа го пополнува мозаикот за македонската писменост низ вековите опфаќајќи ги текстовите што се жанровски најстари зачувани словенски текстови и со архаична структура. Поради тесната поврзаност со постарите традиции, во текстовите се одразени архаични црти карактеристични и за канонските ракописи, но, од друга страна, под влијание на говорниот јазик има подновувања, усогласувања на народниот говор со старата писмена традиција.

ЛИТЕРАТУРА

- Вайан, Андре. 1952. *Руководство по старославянскому языку*, Москва.
- Велчева, Боряна. 1981. *Проблеми на глаголическата писменост. Асеманиево евангелие*, Константин-Кирил Филозоф, София: 167–171.
- Георгиевски, Георги; Макаријоска, Лилјана. 1989. Консонантските секвенци на префиксалната граница. *Советување за работата врз редакциските речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри*. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков": 57–65.
- Десподова, Вангелија. 1997. *Студии за македонската средновековна лексика*, Прилеп-Скопје: Институт за старословенска култура.
- Дуриданов, Иван. 1956. Из историјата на причастията в българскиот јазик. *Български јазик*, VI, София.
- Илиевски, Хр. Петар. 1972. *Крнински дамаскин*, Стари текстови III. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Конески, Блаже. 1975. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 1976. Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 2: 13–22.
- Конески, Блаже. 1977. За Станиславовиот пролог, *Прилози* II, 1–2: 5–25.
- Конески, Блаже. 1981. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 1986. Охридска книжевна школа. *Климент Охридски*, Студии, Скопје: 9–27.
- Кульбакин, Степан Михайлович. 1907. *Охридская рукопись апостола конца XII века*, Български старини III, Държавна печатница, София.
- Макаријоска, Лилјана. 1997. *Радомиров псалтир*, Стари текстови V. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Макаријоска, Лилјана. 2009. *Студии од историското збооробување*. Посебни изданија кн. 67, Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Макаријоска, Лилјана; Црвенковска, Емилија. 2012. *Шафариков триод – лингвистичка анализа*. Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓорѓи. 2000. *Октоихот во македонската книжевна традиција*, Скопје: Институт за македонска литература.
- Поп-Атанасова, Стоја. 1995. *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*, Посебни изданија, кн. 23, Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Рибарова, Зденка. 1995. За правописните норми и традицијата во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик. *1100 години од хиротонизирањето на Свети Климент во епископ и доаѓањето на Свети Наум во Охрид*. Охрид: 179–193.

Рибарова, Зденка. 2005. *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. Скопје: МАНУ.

Угринова-Скаловска, Радмила. 1970. Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од 12 до 13 век. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* 22: 571–580.

Угринова-Скаловска, Радмила. 1972. Јазичните особености на книжевните споменици од Охридската школа, *Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: 20–28.

Угринова-Скаловска, Радмила. 1976. Некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик. *Slovo* 25–26: 175–184.

Угринова-Скаловска, Радмила. 1986. За средновековните книжевни школи во Македонија. *Климент Охридски, Студии*, Скопје: 51–56.

Угринова-Скаловска, Радмила. 1988. Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик, *Кирило-методијевскиот (старословенскиот) период и кирило-методијевската традиција во Македонија*, Скопје: 159–166.

Угринова-Скаловска, Радмила; Рибарова, Зденка. 1988. *Радомирово евангелие*. Стари текстови IV. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".

Угринова-Скаловска, Радмила; Десподова, Вангелија. 1992. *Добромирово евангелие II*, Скопје.

Црвенковска, Емилија. 1999. *Загребски триод*, Стари текстови VII. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".

Црвенковска, Емилија. 2003. За територијата на Охридската книжевна школа. *Реферати на македонските слависти за XIII меѓународен славистички конгрес во Љубљана, Прилози на МАНУ*. Скопје: МАНУ: 147–160.

Црвенковска, Емилија. 2006. *Јазикот и стилот на триодот*. Скопје: Менора.

Црвенковска, Емилија; Макаријоска, Лилјана. 2010. *Орбелски триод*, Стари текстови X. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".

Щепкин, Вячеслав Николаевич. 1906. *Болонская псалтырь*. С-Петербург.

Grabar, Biserka. 1985. Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira. *Litterae Slavicae Medii Aevi F. V. Mareš sexagenario oblatae*. München: 75–96.

MacRobert, Catrin Marry. 2008: On the Role of Memory and Oral Tradition in the Early Transmission of the Church Slavonic Psalter Text. *Християнска агиология и народни јарванија. Сборник в чест на ст. н. с. Елена Коцева*. Софија: Изток-запад: 340–355.

Mihaljević, Milan. 2007. Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. *Studia Slavica Hungarica* 52, 1–2: 263–272.

Rusek, Jerzy. 1964. *Deklinacja i użycie przypadków w Triodzie Chłudowa*. Wrocław – Warszawa – Kraków.

Šimić, Marinka 2010. Ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција*. Скопје: Универзитет, "Св. Кирил и Методиј": 251–274.

Zubčić, Sanja 2009. Makedonski predložak Kločeva glagoljaša. *Македонски јазик LX*: 103–116.

КРАТЕНКИ НА ИЗВОРИТЕ:

Арг – Аргиров триод, XIII век

Асем – Асеманово евангелие, крај на X или поч. на XI век

Бит – Битолски триод, XII век

Бон – Болоњски псалтир, 1230–1241 г.

Втиш – Ваташки минеј, XV век

Григ – Григоровичев паримејник, крај на XII или поч. на XIII век

Григ9 – Григоровичево евангелие бр. 9, поч. на XIV век

Дбј – Добрејшово евангелие, прва пол. на XIII век

Дбм – Добромирово евангелие, XII век

Дчн – Дечански псалтир, крај на XIII век

Јов – Евангелие на поп Јован, втора пол. на XIII век

Заг – Загрепски триод, прва пол. на XIII век

Зогр – Зографско евангелие, втора пол. на X или поч. на XI век

Кич – Кичевски октоих, средина на XIII век

Клоц – Клоцов зборник, XI век

Крп – Карпинско евангелие, крај на XIII век

Мар – Мариинско евангелие, X–XI век

Мих – Михановиќев октоих, втора пол. на XIII век

Мкд – Македонско четвороевангелие, XIV или поч. на XV век

Орб – Орбелски триод, втора пол. на XIII век

Охр – Охридски апостол, крај на XII век

Пог – Погодинов псалтир, XIII век

Рдм – Радомиров псалтир, втора пол. на XIII век

Рад – Радомирово евангелие, втора пол. на XIII век

Сав – Савина книга, XI век

Син – Синајски псалтир, XI век

Стм – Стаматово евангелие, XIII век

Соф – Софиски октоих, средина на XIII век

Хлуд – Хлудов триод, крај на XIII век

Шаф – Шафариков триод, XII или поч. на XIII век

KLIMENTOVSKA TRADICIJA U MAKEDONSKOJ SREDNJOVJEKOVNOJ PISMENOSTI
(U PRIGODI 1100. OBLJETNICE SMRTI KLIMENTA OHRIDSKOGA)

Predmet istraživanja u ovome radu jesu jezična obilježja (fonetsko-pravopisna, morfosintaktička i leksička) makedonskih crkvenoslavenskih tekstova iz razdoblja XII. – XV. stoljeća koji su povezani s djelatnošću Ohridske (Klimentovske) književne škole. Izdvajaju se osobitosti koje su poznate i drugim redakcijama crkvenoslavenskoga jezika, ali i one koje su svojstvene isključivo makedonskim tekstovima (vokalizacija jeroва ѣ > ѓ, ѡ > ѓ, denazalizacija ꙗ > а, ѡѣ, ѡ). Najstarijim su ohridskim rukopisima svojstveni brojni arhaizmi, čuvanje grecizama itd., a poveznice s ćirilometodskim razdobljem i jezična arhaičnost odražavaju se i u kasnijoj makedonskoj ćirilčnoj pismenosti. Analiza potvrđuje razvoj fonetsko-pravopisnoga sustava (vokalizacija jeroва, miješanje nazalnih vokala i denazalizacija kao odraz starije dijalektalne diferencijacije, upotreba ѣ, zamjenjivanje ѡ i ѡ, ograničena upotreba prejetiranih vokala, vokalska sažimanja, čuvanje epentetskoga а, otvrdnjivanje konsonanata i promjene u konsonantskim skupinama); promjene u imenskom sustavu koje su rezultirale pojednostavnjivanjem sintetičke deklinacije i nastankom prijedložno-padežnih konstrukcija za izražavanje sintaktičkih odnosa; supostojanje arhaičnih glagolskih oblika i inovacija nastalih pod utjecajem jezične sredine; jezična obilježja koja proizlaze iz usklađivanja stanja u narodnome govora i starije književne tradicije. Čuva se također arhaični leksički sloj kao dio ćirilometodskoga nasljeđa, ali se potvrđuju i leksičke varijante koje odražavaju specifičan karakter makedonske redakcije; prikazane su također i određene rječotvorne tendencije.

KLJUČNE RIJEČI: *crkvenoslavenski jezik, makedonska redakcija, Ohridska književna škola, jezična obilježja*

CLEMENT'S TRADITION IN MACEDONIAN MEDIEVAL LITERACY
(ON THE OCCASION OF THE 1100TH DEATH ANNIVERSARY OF CLEMENT OF OHRID)

The topic of the research of this paper are the linguistic features (phonetical and orthographic, morpho-syntactical and lexical) of the Macedonian Church Slavic texts from the period between the 7th and the 15th century which are related to the activity of the Ohrid (Clement's) Literary School. There are some differential features registered in other Church Slavic redactions as well, but some of them are specific only to Macedonian texts (e.g. vocalization of jers ѣ > ѓ, ѡ > ѓ, denasalization ꙗ > а, ѡѣ, ѡ etc.). The oldest Ohrid manuscripts preserve lot of archaisms, Grecisms etc., and the relation to the Cyril and Methodius period and the archaic character of the language are reflected in the later Macedonian Cyril literacy. The analysis confirms the development of the phonetic and orthographic system (vocalization of jers, mixing of nasal vowels and denasalization as a reflection of the old dialect differentiation, use of ѣ, replacement of ѡ and ѡ, limited use of iota vowels, vocal contractions; preservation of the epenthetic а, fastening and changes in consonant clusters); the changes in the noun system which result in considerable simplification of the syntactic declension, proposition and case constructions for expressing the syntactic relations; archaic Glagolitic forms and innovations under the influence of the local languages; the language features related to the compliance of the colloquial speech and the old literary tradition. The lexical system also preserves the archaic lexical layer as part of the Cyril and Methodius heritage, as well as lexical variants which reflect the specific characteristic of the Macedonian redaction; certain word derivation tendencies are reviewed as well.

KEY WORDS: *Church Slavic, Macedonian redaction, Ohrid Literary School, linguistic features*